

BENEDIKT KRANEMANN

Eksorcizem v krstnem bogoslužju

Eksorcizem v krstnem bogoslužju ima za sabo dolgo zgodovino in je danes navzoč samo še kot ostanek prvotnih obširnejših krstnih obredov. Že dolgo ni več nesporno sprejemljiv; pogosto ga vidijo kot moteč dejavnik, posebno pri krstu dojenčkov. V pokoncilski bogoslužni prenovi so sicer že opustili nekatere nerazumljive prvine, na primer dihanje v krščenca.¹² Skrčili so tudi število eksorcizmov in pri tem, kar je ostalo, spremenili besedišče. Želeli so preprečiti vtis, »kot da je sam hudič postavil svoj sedež v nekrščenem otroku«. ³ Komentar iz sedemdesetih let pripominja, da so bili mnogi razočarani zato, ker so sporni eksorcizem sploh ohranili. Niso pa hoteli odvzeti »soli« oznanjevanju evangelija.⁴ Ko je skoraj štiri desetletja pozneje izšel predelan obrednik krščevanja otrok, je bila molitev eksorcizma še omenjena v predstavitvi bogoslužne knjige, a se o tem ni razpravljalo. Ali torej tema krstnega eksorcizma danes ni več aktualna? Kako je ta obred nastal, kakšno zgodovino je doživljal in kako se oblikuje v sedanjosti? In kaj je mogoče danes reči o smiselnosti takih prvin v krstnem bogoslužju?

1. Razvoj krstnega eksorcizma – vidiki zgodovine bogoslužja

Zarotovanje zlih sil in hudobnih duhov ni posebnost krščanskega bogoslužja. To je bila razširjena oblika v antiki in že pred nastopom krščanstva, posebno v starem judovstvu. Bila je (in je)

Benedikt Kranemann, roj 1959 v Münstru, profesor liturgike na Katoliški teološki fakulteti v Erfurtu. Njegov članek »Ein umstrittenes Element katholischer Taufliturgie. Liturgiewissenschaftliche Anmerkungen zum Exorzismus-Gebet« je v nekoliko skrajšani obliki prevedel Marijan Peklaj.

izraz tistega pogleda na svet, v katerem se je dalo odganjati škodljive in zle sile z izreki in snovmi, torej z zelo različnimi postopki. Pojem »eksorcizem« so uporabljali za izganjanje hudih duhov, o čemer govori Nova zaveza. Za Novo zavezo (kakor že za Staro) ni bilo dvoma, da morejo ljudje priti pod vpliv zlih sil in hudobnih duhov. Mesija, tako so upali, naj bi dokončno premagal hudobne duhove. Jezus je res izganjal hude duhove in zlomil moč zla ter dal izkusiti Božje odrešenje. Predvsem pa je Jezusovo obvladovanje zlih sil dalo poseben poudarek njegovemu oznanilu, da je nastopilo Božje kraljestvo. Še več: v tem delovanju z močjo je Božje kraljestvo že postalo dejstvo. Izganjanje zlih moči in premoč nad njimi, o čemer le Janez ne poroča, je bil izraz Jezusove oblasti. Najtesneje je bilo povezano z njegovo osebo in oznanilom ter je predpostavljalo vero v Jezusa iz Nazareta.

Do današnjega časa se eksorcizmi izvajajo ob različnih priložnostih. Tako jih najdemo ob blagoslavljanju stvari, na primer vode in olj za bogoslužno rabo. Izvajali so se kot obred za ljudi, ki so jih imeli za obsedene ali so se sami imeli za take. Nanje naletimo v krstnem bogoslužju, ne glede na to, ali je šlo za krst odraslih ali krst dojenčkov. Bili so povezani s klicanjem Božjega ali Kristusovega imena; tako so hudobnega duha, ki naj bi bil izgnan, nagovarjali neposredno. Šlo je za besede, ki so molitve ali ukazovanje, povezano z obredom, in so na koncu stvar ali osebo, nad katero je bil eksorcizem izrečen, zapečatile z znamenjem križa. Lahko so ga spremljale različne kretnje – polaganje rok, razprostiranje rok, kretnja blagoslavljanja. Zoper vsakovrstno zlo so lahko uporabljali naravne prvine kakor sol, slino ali vodo. Da zlim silam ne bi dajali kakšne opore in bi se poudarjeno odvrnili od dotedanjega k novemu življenju, se je dogajalo, da so morali biti ljudje pri krstu goli, ženske z razpuščenimi lasmi.⁵ Večinoma je šlo za manjšo ali večjo uprizoritev zamenjave oblasti, napovedovanje sodbe in začetka Božjega kraljestva, spomin na Jezusovo ukrepanje glede na zlo in pogled na eshatološko rešitev. Kar na prvi pogled deluje magično in arhaično, je imelo razločno teološko zgradbo, naj se zdi danes še tako neskladno s časom.

Vse od 2. in 3. stoletja, torej ne povsem od začetka, naletimo na eksorcizme v bogoslužju uvajanja, ki so ga v zgodnjem času Cerkve večinoma obhajali kot krst odraslih in po krajšem ali daljšem katehumenatu. Eksorcizmi so bili tu del priprave na krst, maziljenja po krstu in prvega obhajila. Katehumenat je bil tudi obredno oblikovano obdobje spreobrnitve, prehoda – v tej zvezi lahko govorimo o obredih prehoda – in vedno močnejšega vživljanja v krščansko vero. Tu so imeli eksorcizmi pomembno vlogo, ker so bili bogoslužni obred, v katerem se je opravila zamenjava oblasti nad krščencem: proč od območja oblasti zla in greha k območju Kristusove oblasti. Človek je postal čist kakor posoda, v katero je bilo zdaj mogoče vliti Božjega Duha. Zaradi tega so v nekaterih bogoslužnih obredih predpisali, naj bodo eksorcizmi opravljeni malo pred krstom z vodo, da bi zagotovili krščencevo čistost. Ko je bilo krstov odraslih vse manj in je krst dojenčkov postal »vsesplošen«, so pretežno obdržali izročeni obred. To prav tako velja za eksorcizem, ki je skupaj z drugimi obredi katehumenata ostal del tega bogoslužja. V srednjem veku so se eksorcizmi izredno namnožili. Gledano nazaj se izkaže kot problematično, da se niso odločili za prilagoditve glede na položaj dojenčkov, temveč so kar nadaljevali prejšnje. Kjer je bilo v pozni antiki na izbiro več eksorcizmov, so te zdaj skupaj razumeli kot sestavni del obreda krsta. Nekateri krstni obredi srednjega veka so razlikovali med eksorcizmi za krščence in za krščenske. In še *Rituale Romanum* iz leta 1614, ki je obseg eksorcizmov glede na srednjeveške obrednike opazno skrčil, je poznal besedila, v katerih molitev ni bila naravnana na Boga s prošnjo za osvoboditev od zla, ampak so neposredno nagovarjali hudiča kot »immune spiritus« (nečisti duh) ali »maledicte diabole« (prekleti hudič). Tu je razvidna jezikovna oblika, ki se ne obrača na Boga, temveč ima duhovnika zaradi posvečenja za zmožnega, da izganja demonske in hudičeve sile. Ta obrednik je bil poleg delno do 19. stoletja veljavnih škofijskih obredov v uporabi še v 20. stoletju.

Z jezikovnega vidika razlikujemo dve osnovni obliki eksorcizmov: imprekativnega (zarotitvenega), ki neposredno nagovarja zlo silo in iz teoloških razlogov – samo Bogu pripada taka moč – danes

ni več sprejemljiv, in deprekativnega (prosilnega), ki se obrača na Boga s prošnjo za osvoboditev od zlega. V teku zgodovine bogoslužja in teologije so krstni eksorcizem delno ocenjevali tudi kritično. Že v 12. in 13. stoletju so začeli kritično razpravljati o tem, kako ga razumeti in stvarno razlagati, ne da bi postal vprašljiv.⁶ Nekateri razsvetljenski teologi so obsodili ‚grozni‘ krstni eksorcizem kot izraz praznoverja in v njem videli nasprotje razsvetljenemu mišljenju. Drugi so ga poskušali razumeti kot opozorilo na Jezusovo delovanje in kot izraz od zla okužene človeške narave. Tu se kaže odpor Cerkve do hudičevega delovanja. V več obredih zgodnjega 19. stoletja so opustili omenjanje poosebljenega zla. Nazadnje sta obe strani v sporu ostali med seboj nespravljivi. Posredujoče stališče je priporočalo, da eksorcizma ne bi razumeli dobesedno, ampak kot podobo.

Razprava je končno obtičala na mestu. Ko je leta 1950 izšla nemško-avstrijska *Collectio Rituum* (Zbirka obredov), so za obred krsta otrok večinoma že uporabljali materni jezik. Iz tega so bili izvzeti eksorcizmi, kar so razložili »kot jezikovni ‚zaslon‘ [...], ki je milostno prikril drastične obrazce«.⁷

2. Eksorcizmi v krstnem bogoslužju danes – posnetek stanja

Kako danes katoliška krstna bogoslužja ravnajo z eksorcizmom? V primerjavi z zgodovinskim izražanjem krščanskega bogoslužja so eksorcizmi v obliki, kot se predstavljajo v današnji katoliški liturgiji in posebej v krstni liturgiji, postali naravnost obrobna zadeva. Na nemškem jezikovnem območju se obred krsta otrok opravlja kot del dolgotrajnega uvajanja, ki za krstom obsega še prvo obhajilo in birmo – v tem vrstnem redu. Leta 2007 je izšla bogoslužna knjiga, v kateri je predvidena »molitev za varstvo pred zlom«, ki se v oglatem oklepaju nad naslovom imenuje »Molitev eksorcizma«.⁸ Na voljo je več različic, ki jih izgovarja voditelj obreda, medtem ko ima roke stegnjene nad krščencem. »Molitev« je odločilno pomensko sporočilo, ki že nakazuje, kdo je naslovljenec besedila: Bog ali Kristus; na koga se molitev konkretno obrača, je odvisno od predhodnih prošenj.

V obeh teocentrično izraženih molitvah, ki naj bi ju uporabili pri krščevanju zunaj maše, se Bog nagovarja kot tisti, ki je po svojem Sinu človeku, zapletenem v grehe, podaril »svobodo Božjih otrok«. Krst je, na to spominja poznejši blagoslov krstne vode s svetopi-semsko podobo izhoda iz Egipta, osvoboditev od smrtonosnih sil in dar svobode za uspešno življenje. To je v blagoslovu krstne vode povezano z rešitvijo iz faraonove sužnosti in utiranjem poti proti obljubljeni deželi. Anamneza (spominjanje) v liturgiji pomeni, da so ljudje postavljeni v Božjo zgodovino, ki obsega vse čase. To, da je bil Bog podaril prostost, torej pomeni, da še naprej podarja to prostost in da bo pri njem dosegla polnost. Za anamnezo pride na vrsto prošnja. Zaporedje jezikovnih oblik je več kot obrobni literarni pojav; prošnja predpostavlja spominjanje, tako pa zagotovilo, hvalo in zahvalo. Pred prošnjo je postavljen opis, katerim nevarnostim so izpostavljeni krščenci: pred njimi so »mnogovrstne skušnjave« in braniti se morajo »pred hudičevimi zalezovanji«. Molitev govori o boju, h Kristusu obrnjena molitev eksorcizma pa celo »o satanovi moči«. Izraženi sta dve prošnji. Druga prosi za okrepitev z milostjo in varstvo na življenjski poti. To je cilj molitve, ki mu ne moremo odrekati smiselnosti. Prva prošnja velja osvoboditvi od dedne krivde in iz ujetosti – zdaj sledi neosebna ubeseditiv – v »zlo« (»das Böse«). Molitev govori o raznih razsežnostih zla: o strukturah zla, ki se jim mora krščenec ali krščenka upirati, da bi mogel ali mogla biti svoboden človek. Osebno zlo (»der Böse«), ki ga človek v svojem življenju vedno znova srečuje, kakorkoli se že to označuje; zlo, ki je v človeka položeno in s katerim se bojuje vse življenje (»podedovani greh«). Krstni eksorcizem kaže na to, da je človekovo življenje od vsega začetka – to je obred krsta za dojenčke – izpostavljeno tem nevarnostim. Sicer ne bi bilo treba Boga prositi za varstvo. S svojo prošnjo se molitev sklicuje na trpljenje in vstajenje Jezusa Kristusa kot moč, ki more človeka osvoboditi. Treba je to molitev eksorcizma brati v celotnem okviru krsta, ki se razlaga z naslonitvijo na Rim 6,3–4 kot udeležba pri trpljenju, smrti in vstajenju Jezusa Kristusa. Ta molitev vidi svobodo krščenega in tako gleda Kristusovo smrt in vstajenje skupaj, kajti ta svoboda je v temelju povezana z dogodkom križa.

Na Kristusa naslovljena molitev eksorcizma prosi za varstvo predvsem pred tem, kar škodi in je nečloveško. Pred satanovo močjo morajo biti krščenci zaščiteni, da bi mogli hoditi za Kristusom. S tem je povezana prošnja zanje, da bi mogli rasti v družinskem zavetju in bi varno hodili po poti življenja. Molitev je vsebinsko podobna prejšnjim, omenja vse, kar je nečloveškega, in našteva različne razsežnosti zla.

Malo drugače je naravnana ustrezna molitev, ki naj bi jo uporabljali pri krstu med mašo. V anamnezi govori o tem, da je človek v »oblasti satana, duha zla« in s tem teme, treba ga je osvoboditi in popeljati iz teme v »kraljestvo svetlobe«. Te besede izhajajo iz pogleda na svet, v katerem si stojita nasproti tema in luč. Prošnja velja osvoboditvi od podedovane krivde. Po tej osvoboditvi otroci, v katerih prebiva Sveti Duh, postanejo tempelj Božje slave. Podobno se moli za otroke pri krstu otrok v dveh stopnjah. Pri krstu otrok, ki so v življenjski nevarnosti, molitev eksorcizma odpade. V prošnjah se govori o svobodi od oblasti greha. Tudi takrat, ko so »vpeljani« v Cerkev v sili krščeni otroci, eksorcizem odpade.

Tu so torej molitve z opaznimi odtenki. Zagotovo je to posledica odpiranja možnosti za različne oblike in poudarke, a tudi teološke razlage. Eno pa je v molitvah vsekakor skupno: proti zlu v kateri koli obliki že je človek sam v perspektivi tega bogoslužja končno brez moči. Odvisen je od Božje pomoči. Zato kličemo na pomoč Boga.

Drugače se ravna pri obredu včlenitve odraslih v Cerkev. V skrutinijah na tretjo, četrto in peto nedeljo postnega časa pred veliko nočjo je predvidena »molitev za osvoboditev od zla«. Vse tri molitve se začenjajo s klici, ki jih izmenoma pojejo ali molijo kantor in sodelujoči verniki. Sledi tiha molitev, ko botri lahko položijo desno roko kandidatu za krst na ramo. Molitev, ki jo po trenutkih tišine govori duhovnik, je ubesedena glede na vsakokratni nedeljski evangelij. Potem duhovnik razprostre roke nad kandidata za krst, spomni na zgodovino odrešenja, oznanjeno v evangeliju, in prosi za osvoboditev izpod »satanove oblasti« (3. nedelja), za osvoboditev od dvoma in obupanosti (4. nedelja), za osvoboditev od »oblasti smrti« in »vsega zla« (5. nedelja). Pri branju te izdaje,

ki je izšla kot rokopis, se krepi vtis, da so v bogoslužju z »zlom« mišljene zelo različne stvari, gre za različne predstave in namige o tem, kaj je vsebina zla, in ni nujno, da bi molitev za osvoboditev od zla načelno merila na kaj osebnega.

3. *Kako naj danes razumemo molitev eksorcizma?*

Če pogledamo v današnja bogoslužna besedila, najprej opazimo, da gre za molitve, torej za deprekativne eksorcizme. Človek ve, da se je znašel pred zlom, ki je tako prepadno globoko, da čisto ni mogoče dojeti njegove moči in je zato popolnoma odvisen od Božje pomoči. Sam se zlu ne more iztrgati, temveč se lahko zaupa le Bogu. Dejansko je Bog tisti, ki deluje v tem trenutku in je gospodar dogajanja. Zato se današnje eksorcistične molitve (zarotitve) opazno razlikujejo od primerljivih besedil v preteklosti.

Molitve izražajo dejstvo, da računamo s tem, da je človek ogroženo bitje in da se njegova življenjska pot lahko slabo konča. Ob tem upoštevanju se kaže realizem krstnega bogoslužja. Liturgija pričuje o veri in upanju v Božjo pomoč, s katero more človek, ko naleti na zlo, obstati, ne glede na to, pod kakšno krinko mu pride naproti, in uspeti v življenju. To pa je čisto drugačna drža kakor težnja, da bi kar koli odpravil s cerkvenim ali osebnim ukrepanjem.

Povrhu zbuja pozornost, da je kraj teh molitev v obredu za krst dojenčkov bogoslužje Božje besede, pri krstu odraslih pa obredi katehumenata. To sta različna kraja, ki pa imata ob vseh razlikah, posebno zaradi oznanjevanja, zelo močne anamnetične obrise. Svetopisemska berila postavljajo krščenca in udeležence slavja v zgodovino Boga z ljudmi. Reinhard Meßner govori o »prostoru odrešenjske zgodovine«, ki je tu odprt za krst. Bogoslužna knjiga za krst otrok postavlja molitev eksorcizma po klicanju svetnikov in prošnje vernikov; ta molitev sama zveni anamnetično. Je del ponavzočujočega spominjanja na zgodovino odrešenja.

Taki eksorcizmi so danes še kako potrebni! To molitev – ampak res samo kot molitev – lahko beremo kot spomin na to, da se

verniki zavedajo, kako so v nevarnostih življenja odvisni od Boga. Vsak človek je v nevarnosti, da se »zaplete v zanke zla«, iz katerih se ne more sam rešiti. Spominjajo torej na to, da imajo človeške možnosti svoje meje in da je nujno potrebno zaupanje v Boga. Zato je primerno, da prosimo za krščenca in za varstvo na poti njegovega življenja.

Molitev eksorcizma in drugi govorni deli tega bogoslužja, na primer pri blagoslovu krstne vode ali obredu »efata« (odpri se), spominjajo na delovanje Boga ali Kristusa. Krščenec dobi delež pri mogočnem delovanju Jezusa, ki je zlomil moč zla; povedano z besedami Angelusa Häußlinga, postane Jezusov »sodobnik«. Na to spominjata beseda in znamenje, potem pa je ubesedeno v prošnji. Predpostavlja pa, da moremo govoriti o anamnezi namesto o mimezi (posnemanju).

V povezavi z eksorcizmom je treba opozoriti na izrazite teološke in jezikovne razlike glede na pokoncilski obred. Razni načini izražanja v vzporednih molitvah dopuščajo razlago, da gre za govorjenje v podobah. Pri tem je treba poudariti nevarnost za človeško življenje in pomen, ki nasproti temu pripada krstu. Življenjska resnost se torej ne zmanjša, nasprotno. Pri ponovni reviziji zbirke obredov za različne oblike krsta mora priti do bolj enoumne ubeseditve molitev, da bodo v skladu z današnjim načinom molitve.

Opombe

¹ Balthasar Fischer, Die Intention bei der Reform des Erwachsenen- und Kindertaufritus, v: Liturgisches Jahrbuch 21 (1971) 65-75, tu 65.

² Prav tam 68.

³ Prim. prav tam 70.

⁴ Prim. bogato predstavitev pri Klaus Thraede, Exorzismus, v: Reallexikon für Antike und Christentum 7 (1969), 44-117.

⁵ Bruno KLEINHEYER, *Sakramentliche Feiern I. Die Feiern der Eingliederung in die Kirche*, Regensburg 1989, 166. Prim. Benedikt KRANEMANN, *Die Taufe wird zum Durchzug in ein neues Leben. Exodus-Typologie in der frühen Kirche*, in: Welt und Umwelt der Bibel 24 (2019), H. 2 (Nr. 92).

⁶ Die Feier der Kindertaufe in der Bistümern des deutschen Sprachgebietes. Zweite authentische Ausgabe auf der Grundlage der Editio typica altera 1973, Freiburg/Br. 2007, 44, št. 49.